

تأثیر قرآن بر اشعار حسان بن ثابت

محمود صبوری*

سیدمحمدباقر حسینی**

محمد جعفری***

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۱/۳

تاریخ پذیرش: ۹۷/۲/۱۷

چکیده

حسان بن ثابت بن المنذر به عنوان "شاعر النبی(ص)" بر تارک ادبیات عربی خوش درخشید. در این پژوهش سعی شده به تأثیر آیات قرآن در اشعار حسان بن ثابت، توجه ویژه شود، و این بررسی طبق چیدمان سور قرآنی انجام شده است. باید اذعان کرد واژه‌سرایی شاعر از دنیای محسوسات عبور می‌کند؛ تصاویر، نمادهای متعددی با حمایت روح القدس در حیطه معنوی و مانند آن را به اوج می‌رساند و با تلوین نمادهای قرآنی به هنرنمایی می‌پردازد و تار و پود افکارش را از آسمان الهی به شکل مؤثر بر سیطره دنیا می‌گستراند.

کلیدواژگان: قرآن کریم، شاعر النبی، سور قرآنی، حسان بن ثابت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

نزول کلام الله مجید، چنان عزت و احترامی به ادب عربی بخشیده است که به فیض پروردگار سرمد، پیوسته جاودان است. بی شک زبان عربی یکی از زبان‌های غنی و پرجاذبه دنیاست. شاعران و نویسندگان تازی، در دوره‌های اسلامی بهره فراوان از ادب قرآنی برده‌اند. شعر عربی یکی از مظاهر زیبای این زبان است، قرآن کریم در شعر صدر اسلام تأثیری آشکار داشت، برای هر پژوهش‌گر برشمردن کامل اقتباسات شاعران مسلمان از قرآن کار آسانی نیست، چراکه الفاظ بی شماری از قرآن کریم زینت‌بخش شعر دوره اسلامی است، یکی از این شاعران برجسته *حسان بن ثابت* بود (ابن‌عساکر، ۱۹۹۵-۲۰۰۱: ۳۷۸؛ کوفی، ۱۳۷۲: ۱۰۰۴). پدرش *ثابت* و جدش *مُنذر بن حرام*، از اشراف و بزرگان قوم بودند (ابن سعد، ۱۹۰۴: ۷۰). مادرش، *قُرَیْعة*، دختر *خالد بن خنیس بن لوذان* بود (ابن عبد البر، ۱۴۱۲: ۳۴۱). *حسان* را ابن *قُرَیْعة* نیز خطاب می‌کردند (آمدی، ۱۹۸۲/۱۴۰۲: ۲۱۵). *حسان* یمنی الأصل بود، هفت یا هشت سال قبل از میلاد پیامبر (ص) در یثرب به دنیا آمد (بیهقی، ۱۳۶۱: ۹۰). او از قبیله خزرج و از طایفه بنی‌نجرار (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵: ۵۵) و از خویشاوندان پیامبر (ص) بود (ضیف، ۱۹۷۲: ۷۷). *حسان* یهودی بود، اما در شصت سالگی، با ورود رسول خدا (ص) به مدینه، اسلام آورد (ابوالفرج اصبهانی، ۱۹۲۷م: ۳۵۳؛ بروکلیمان، ۱۹۷۴: ۱۵۲).

از شاعران به اصطلاح «مُخَضَّرُم» است که هم در جاهلیت و هم در اسلام شعر گفته است (صدر، ۱۳۷۵: ۲۷۸). او از مشاهیر اصحاب آن حضرت بود و از جمله راویان رسول خدا (ص) نیز محسوب می‌شود. پسرش *عبدالرحمن و سعید بن مسیب و ابوسلمه بن عبدالرحمن* و دیگران از او روایت نقل کرده‌اند (ذهبی، ۱۴۱۳: ۱۹۶). *حسان* اهل نبرد نبود و به سبب ترسی که بر وی عارض شد، در هیچ یک از غزوات شرکت نکرد (ابن قتیبه، ۱۳۸۶-۱۳۸۷/۱۹۶۶-۱۹۶۷: ۲۹۶). با وجود این، ظاهر خود را چون شیر می‌آراست و در اشعارش به وصف شجاعت خویش می‌پرداخت، چنانکه باعث تبسم پیامبر (ص) می‌شد (ابوالفرج اصبهانی، ۱۹۲۷م: ۱۳۶ و ۱۶۶-۱۶۷). *حسان* زبان‌گزنده‌ای داشت و با هجو مشرکان و دفاع از رسول خدا (ص)، مورد احترام و مایه آرامش آن حضرت بود (جمحی، ۱۹۵۲: ۱۸۱) نوشته‌اند که پیامبر اکرم (ص) او را تأیید می‌کرد و

می فرمود حسان از عنایت فرشته وحی برخوردار است (مفید، ۱۳۷۶ش: ۹۵). وی در هجو مشرکان قریش، به دستور پیامبر (ص) انساب و اخبار آنان را نزد بوبکر آموخت و بی آنکه به حضرت محمد (ص) و اعقاب ایشان خدشه‌ای وارد شود چنان اشعاری سرود که تحسین رسول خدا (ص) و همگان را برانگیخت و قریش را مبهوت ساخت (جمعی، ۱۹۵۲: ۲۱۷).

تصاویر و مضمون‌های قرآنی در صدر اسلام در افکار، مقطع‌ها و قصائد شاعران موج می‌زند. شاعران تلاش می‌کردند ویژگی‌های آسمانی و معنوی به هنرنمایی بپردازند و حسان بن ثابت از این طریق به فخر فروشی در میان سایر شاعران هم‌عصرش در صدر اسلام متمایز است، اگر ملاحظه می‌شود به جنبه هنری شاعر توجه شده است نه از آن جهت است که بلاغت و سخنوری در حسان زبانزد گشته است؛ بلکه شهرت فراگیر او که به دلیل اتصال به منبع وحی، موقعیتی ممتاز برای وی فراهم ساخته بود، در حالی که شعرای برتر بسیاری پیش و پس از وی ظهور کرده‌اند که شاید هرگز نامی از آنان در ادبیات برده نشده است.

در این پژوهش اشعار شاعر متأثر از قرآن کریم مد نظر است، سعی شده به اشعاری که بیش‌ترین اقتباس و تأثیرپذیری را داشته‌اند، پرداخته شود از جمله انعکاس تصاویر الهی، صادقانه و دینی این تحقیق کوششی است برای تأملی دیگر بر سروده‌های حسان بن ثابت، در این مقاله بیش‌تر جنبه‌های نظری شعر حسان بن ثابت مورد توجه است، سعی شده از مهم‌ترین مصادر و کتاب‌های مرجع استفاده شود.

بهره‌گیری حسان از آیات قرآنی

از آنجا که نظم شعر در جزیره العرب نقش مهمی داشت، اشعار حسان برای مردمی که علاقه فراوانی به شعر داشتند نوعی وسیله‌گرایش به اسلام محسوب می‌شد، و جبرئیل مضامین قرآنی بر روح و فکر شاعر القا می‌کرد تا از این طریق اشعار شاعر سهمی در فراگیر کردن رشد و کمالات معنوی بین جهان اسلام داشته باشد. فرشته وحی ماهیت کلمات پاک را چنان استادانه در اشعار حسان بن ثابت می‌گنجاند که شاعر بتواند قوم خود را به یکتاپرستی دعوت کند و این دعوت تأثیرگذار باشد (سلیمان محمد

سلیمان: ۱۱۶). ملکه وحی ماده قرآنی را که واژه جن نیست بلکه از سخنان خداست به شکلی خاص در مخیله شاعر به حرکت درآورد که موجبات پیوند ادبی و قرآن کریم را فراهم آورد (همان: ۱۲۰).

اکنون به اشعار حسان بن ثابت اشاره می‌شود که بیش‌ترین اقتباسات و تأثیرپذیری را از قرآن کریم داشته‌اند، و ارائه این ابیات طبق مرتبه و چیدمان سور قرآنی می‌باشد.

سوره بقره

نَبِيٌّ يَّرَىٰ مَا لَا يَرَى النَّاسُ حَوْلَهُ
وَيَتْلُو كِتَابَ اللَّهِ فِي كُلِّ مَسْجِدٍ
(حسان بن ثابت، ۱۰م: ۶۶)

- پیامبری که می‌بیند آنچه را مردم نمی‌بینند، و کتاب خدا را در هر مسجدی می‌خواند

این بیت اشاره می‌کند که یکی از ویژگی‌های پیامبر (ص) مانوس شدن با قرآن و کثرت تلاوت قرآن است؛ و شاعر مضمون این بیت را از آیه زیر اقتباس کرده است:

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (بقره / ۱۰۱)

«و زمانی که فرستاده‌ای از سوی خدا به سویشان آمد که تصدیق کننده کتابی است که با آنان است، گروهی از آنان که کتاب به آنان داده شده بود کتاب خدا را پشت سر انداختند گویی نمی‌دانند [که کلام خداست]»

سوره آل عمران

وَقُلْتُمْ لَنْ نُرَىٰ وَاللَّهُ مُبْصِرٌكُمْ
وَفِيكُمْ مُحْكَمُ الْآيَاتِ وَالْقِيلِ
(حسان بن ثابت، ۱۰م: ۲۲۶)

- شما گفتید: دیده نمی‌شویم در حالی که خدا شما را می‌بیند و در میان شما آیات محکم الهی و سخنان مهم و استوار وجود دارد

بنابراین پیوستگی تصاویر قرآنی در نزد شاعر موجبات ارتقاء سیاق فنی شده بود که قبل اسلام موجود نبود، شاعر کلمه محکم آیات را از آیه زیر اقتباس کرده است:

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ﴾ (آل عمران/

۷)

«وست که این کتاب را بر تو نازل کرد که بخشی از آن کتاب، آیات محکم است [که کلماتش صریح و معانی‌اش روشن است] آن‌ها اصل و اساس کتاب‌اند»

مُسْتَعَصِمِينَ بِحَبْلِ غَيْرِ مُنْجِدٍ مُسْتَحْكِمٍ مِنْ حِبَالِ اللَّهِ مَمْدُودٍ

(شراب، ۲۰۰۷: ۶۱)

- به ریسمانی محکم چنگ زده‌اند، ریسمانی از ریسمان‌های محکم و کشیده شده خداست

حبل الله که معنی آن مجازی است و شکی نیست که مجاز بلیغ‌ترین و عمیق‌ترین اثر را در نفس آدمی دارد؛ به سبب اضافه لفظ حبل به لفظ جلاله الله که اعراب با آن قبل از اسلام آشنایی نداشتند و آن به معنی یکتاپرستی که خود موجبات وحدت بین مسلمانان را فراهم آورد. وی مضامین این دو بیت را از این آیه برگرفته است:

﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا... يُسِينِ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ (آل

عمران/ ۱۰۳)

«و همگی به ریسمان خدا [قرآن و اهل بیت علیهم السلام] چنگ زنید، و پراکنده و گروه گروه نشوید... خدا اینگونه، نشانه‌های خود را برای شما روشن می‌سازد تا هدایت شوید».

سوره نساء

ظَنَنْتُمْ بِأَنْ يَخْفَى الَّذِي قَدْ صَنَعْتُمْ وَفِيكُمْ نَبِيٌّ عِنْدَهُ الْحُكْمُ وَاضِعُهُ

- گمان کردید آنچه انجام می‌دهید مخفی می‌ماند، همانا در میان شما رسولی است که حکم آن مشخص است

این بیت یکی از هفت بیتی است که مضمون آن‌ها از تفسیر ابن کثیر از آیه ۱۰۵ سوره نساء گرفته شده و همچنین ترمذی و ابن جریر در این باره حدیثی ذکر کرده‌اند (شراب، ۲۰۰۷: ۲۹۷):

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرْتِكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا﴾
(نساء / ۱۰۵)

«یقیناً این کتاب را به درستی و راستی بر تو نازل کردیم؛ تا میان مردم به آنچه خدا به تو آموخته داوری کنی، و [بر ضد دیگران] مدافع و حمایت‌گر خائن مباش»

سوره مائده

حسّان بن ثابت برای امیر مؤمنان علی بن ابیطالب (ع) ابیاتی سروده است که درباره انگشتر بخشیدن به فقیر در حال رکوع و خوابیدن در بستر رسول خدا (ص) در لیلۃ المبیت و... می‌باشد.

مَنْ ذَا بَخَاتِمِهِ تَصَدَّقَ رَاكِعًا وَاَسْرَهَا فِي نَفْسِهِ اسْرَارًا

- کیست آن که در حال رکوع انگشتر خود را به فقیر بخشید و پنهان داشت؟

بیت فوق به این آیه اشاره دارد:

﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ﴾ (مائده / ۵۵)

«سرپرست و دوست شما فقط خدا و رسول اوست و مؤمنانی [مانند علی بن ابی طالب‌اند] که همواره نماز را بر پا می‌دارند و در حالی که در رکوع‌اند [به تهیدستان] زکات می‌دهند»

مَنْ كَانَ فِي الْقُرْآنِ سُمِّيَ مُؤْمِنًا فِي تِسْعِ آيَاتٍ تُلِّينَ غَزَارًا

- و چه کسی در نه آیه قرآن مؤمن خطاب شده است؟

اشاره است به آیات نازل شده درباره حضرت علی (ع): سوره المائده (۵)، آیه ۵۵؛ سوره التوبه (۹)، آیه ۱۹؛ سوره انفال (۸)، آیه ۶۴-۶۲؛ سوره مریم (۱۹)، آیه ۹۶؛ سوره الاحزاب (۳۳)، آیه ۲۳؛ سوره السجده (۳۲)، آیه ۱۸؛ سوره الجاثیه (۴۵)، آیه ۲۱؛ سوره البینه (۹۸)، آیه ۷؛ سوره والعصر (۱۰۳) (الأمینی، ۱۹۶۷، ج ۲: ۴۹-۵۸). شاعر النبّی، از پیامبر اجازه خواست تا شعر بسراید، و چنین سرود (النسائی، ۱۸۸۶م: ۱۸؛ الکنجی

الشافعی، بی تا: ۱۰۷؛ ابن شهر آشوب، ج ۲: ۶؛ الزرنندی الحنفی، ۱۹۵۸م: ۸۸) و حکایت بخشیدن انگشتی را در هنگام رکوع، اینچنین به نظم درآورد:

فَأَنْتَ الَّذِي أَعْطَيْتَ إِذْ كُنْتَ رَاكِعًا فَدَتَكَ نَفُوسُ الْقَوْمِ يَا خَيْرَ رَاكِعٍ
بِخَاتِمِكَ الْمَيِّمُونَ يَا خَيْرَ سَيِّدٍ وَيَا خَيْرَ شَارِئٍ ثُمَّ يَا خَيْرَ بَائِعٍ
فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيكَ خَيْرَ وِلَايَةٍ وَبَيْنَهَا فِي مُحْكَمَاتِ الشَّرَائِعِ
(الکنجی الشافعی: ۱۰۷)

- تو آن کسی هستی که در حال رکوع انگشتر خوش یمن و مبارک خویش را بخشیدی
- ای بهترین رکوع کننده و بهترین سرور و ای بهترین خریدار و فروشنده، جان همه مردم فدای تو باد
- خداوند درباره تو بهترین ولایت را نازل کرد و آن را در آیات قرآن بیان نمود

سوره انعام

وَقُلْتُمْ لَنْ نُرَى وَاللَّهُ مُبْصِرُكُمْ وَفِيكُمْ مُحْكَمُ الْآيَاتِ وَالْقِيلِ
(حسان بن ثابت، ۲۰۱۰م: ۲۲۶)

- شما گفتید: دیده نمی شویم در حالی که خدا شما را می بیند و در میان شما آیات محکم الهی و سخنان مهم و استوار وجود دارد
معنی بیت بالا از این آیه اقتباس شده است:

﴿لَا تَدْرِكُهُ الْإِبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْإِبْصَارَ﴾ (انعام/ ۱۰۳)

«چشم‌ها او را در نمی یابند، ولی او چشم‌ها را درمی یابد، و او لطیف و آگاه است»

سوره توبه

عَزِيزٌ عَلَيْهِ أَنْ يَحْيِدُوا عَنِ الْهُدَى حَرِيصٌ عَلَى أَنْ يَسْتَقِيمُوا وَيَهْتَدُوا
(حسان بن ثابت، ۲۰۱۰م: ۶۹)

- بر او سخت است که از هدایت دور شود، خیلی حرص و طمع دارد که به راه راست باشد و هدایت کند
این بیت نشان دهنده روابط اجتماعی رسول خدا(ص) و عطوفتی است که نسبت به اصحاب خود داشته است. *حسان بن ثابت* این بیت را متأثر از قول خداوند تعالی می‌سراید:

﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ (توبه / ۱۲۸)

«یقیناً پیامبری از جنس خودتان به سویتان آمد که به رنج و مشقت افتادنتان بر او دشوار است، اشتیاق شدیدی به [هدایت] شما دارد، و نسبت به مؤمنان رئوف و مهربان است»
حسان شهادت الله را به عنوان شاهد می‌گیرد که پیامبر(ص) حریص به هدایت و ارشاد مردم است، و این معانی تأثیر عمیق در بنای لغوی شاعر دارد.

سوره ابراهیم

فَلَمَّا أَتَانَا رَسُولَ الْمَلِيكِ
كَ بِالنُّورِ وَالْحَقِّ بَعْدَ الظُّلْمِ
(حسان بن ثابت، ۱۰م: ۲۷۳)

- وقتی رسول صاحب ملک بعد از ظلم و تاریکی به وسیله نور و هدایت نزد ما آمد *حسان بن ثابت* او را رسول مَلِیک می‌خواند، و مرسل حق و نور و هدایت کننده مردم می‌داند که آن‌ها را که در تاریکی و ظلمت محض زندگی می‌کردند، با نور اسلام هدایت می‌کند و با این نور خدایی ظلمت محو می‌شود و برای آن‌ها به حق می‌آید و آن‌ها را از جهل و نادانی به سوی علم و ایمان هدایت می‌کند. این ابیات نشان از شأن و مقام رسول خدا(ص) در نزد آن‌ها دارد. شاعر در این ابیات متأثر از الفاظ قرآن کریم و معانی آن شده است:

﴿الرَّكَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾ (ابراهیم / ۱)

«الر- [این] کتابی است که آن را بر تو نازل کردیم تا مردم را به اجازه پروردگارشان از تاریکی‌ها [جهل، گمراهی و طغیان] به سوی روشنایی [معرفت، عدالت و ایمان و در حقیقت] به سوی راه [خدای] توانای شکست ناپذیر و ستوده بیرون آوری»

حجر

فَإِنَّ أَبِي، وَوَالِدَهُ، وَعِرْضِي
لِعِرْضٍ مُّحَمَّدٍ مِّنْكُمْ وَقَاءُ

(حسان بن ثابت، ۲۰۰۸م: ۱۲)

- چراکه پدرم و پدر پدرم و آبرویم سپر آبرو و عزت محمد(ص) است در برابر شما شاعر در این بیت به این آیه استناد می‌کند:

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾ (حجر / ۸۷)

«و به راستی که هفت آیه از مثنایی [یعنی سوره حمد] و قرآن بزرگ را به تو عطا کردیم»

عموم را بعد از خصوص آورده است و می‌گوید، جدی، ابی، عرضی، مثل این است که بگوید: عرضی، ابی، جدی و آن‌ها را از نزدیک به دور مرتب کند(شراب، ۲۰۰۷م: ۲۸۸).

سوره اسراء

شَقَّ لَهُ مِنْ إِسْمِهِ كَيْ يُجَلَّهُ
فَذُو الْعَرْشِ مَحْمُودٌ وَهَذَا مُحَمَّدٌ

(حسان بن ثابت(بربر)، ۲۰۱۰م: ۵۹ و ۱۱۲)

- از نام‌اش او را گرفته تا بزرگ‌اش دارد، صاحب عرش محمود است و این محمد است

بین دو واژه محمود و محمد صنعت اشتقاقی صرفی به وجود آمده است(شراب، ۲۰۰۷م: ۲۰۲).

پیامبر اکرم(ص) که خدایش به شفاعت او برای مردم در روز قیامت هنگام قضا و روز حساب وعده داده است، و شفاعت همان مقام پسندیده است برای او همانطور که در سخن خداوند بلندمرتبه آمده است:

﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾ (إسراء / ۷۹)
«و پاسی از شب را برای عبادت و بندگی بیدار باش که این افزون‌ابر
واجب [ویژه توست، امید است پروردگارت تو را] به سبب این عبادت ویژه
به جایگاهی ستوده برانگیزد»

سوره مریم

وَأَنَّ أَبَا يَحْيَىٰ وَيَحْيَىٰ كَلِيمَا
لَهُ عَمَلٌ فِي دِينِهِ مُتَقَبَّلٌ
(حسّان بن ثابت، ۲۰۱۰: ۲۲۷)
- و اگر ابا یحیی و خود یحیی هر دو، برای او کاری است که در دین او پذیرفته
شده است

شاعر در این بیت از حضرت یحیی (ع) و پسرش که از پیامبران الهی هستند به طرز
زیبا و نیکو یاد کرده است (سلیمان محمد سلیمان، ۲۰۱۵: ۱۷۴):
﴿يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا﴾ (مریم / ۷)
«ای زکریا! ما تو را به پسری که نام‌اش یحیی است، مژده می‌دهیم، [و]
پیش از این همنامی برای او قرار نداده‌ایم»

سوره قصص

مُحَمَّدٌ وَالْعَزِيزُ اللَّهُ يُخَبِّرُهُ
بِمَا تَكُنُّ سَرِيرَاتُ الْأَقَاوِيلِ
(حسّان بن ثابت (بربر)، ۲۰۱۰م: ۲۲۶)
- خداوند با عزت آنچه را که در دل‌ها پنهان است و سخنان ناگفته را به
محمد (ص) خبر می‌دهد
و معنی بیت از این آیه گرفته شده است:

﴿وَرَبِّكَ يَعْلَمُ مَا تَكُنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يَعْلَنُونَ﴾ (قصص / ۶۹)
«و پروردگارت آنچه را سینه‌هایشان پنهان می‌نماید و آنچه را آشکار
می‌کند می‌داند»

سوره سجده

از اشعاری که وی در مدح حضرت علی(ع) سروده است، قصیده‌ای است که در آن سجایای نیکو و ایمان و برخورد وی با ولید بن عقبه(ابوالفرج الإصفهانی، ۱۹۹۵م، ج ۴: ۴۲) به تصویر می‌کشد:

أَنْزَلَ اللَّهُ وَالْكِتَابُ عَزِيزٌ
فِي عَلِيٍّ وَفِي الْوَلِيدِ قُرْآنَا
- خداوند درباره علی و ولید، آیه نازل کرد و قرآن، کتابی بلند مقدار است
فَتَبَوُّوا الْوَلِيدُ مِنْ ذَاكَ فِيسِقًا
وَعَلَىٰ مَبِوَأَ إِيمَانِنَا
- پس ولید در صف فاسقان و علی در گروه مؤمنان جای گرفت
لَيْسَ مَنْ كَانَ مُؤْمِنًا عَرَفَ اللَّهَ
كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا حَوَانَا
- هرگز مؤمن خداشناس با فاسق خائن برابر نیست
اشاره است به آیه:

﴿أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ﴾ (سجده/ ۱۸)

«با این حال آیا کسانی که مؤمن‌اند مانند کسانی هستند که فاسق‌اند؟ آن‌ه هرگز این دو گروه [یکسان نیستند]

سوره احزاب

صَلَّى الْإِلَهَ عَلَى الَّذِينَ تَتَابَعُوا
يَوْمَ الرَّجِيعِ فَأَكْرَمُوا وَأَثَبُوا
(حسان بن ثابت، ۲۰۱۰م: ۲۳)
- درود خداوند بر کسانی که در روز رجیع پی در پی آمدند و مورد اکرام و احترام واقع شدند
حسان این بیت را از آیه قرآنی زیر اقتباس نموده است(سلیمان محمد سلیمان، ۲۰۱۵: ۱۵۱):

﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ (احزاب/ ۵۶)

«همانا خدا و فرشتگانش بر پیامبر درود و رحمت می‌فرستند. ای اهل ایمان! بر او درود فرستید و آنگونه که شایسته است، تسلیم او باشید»

شاعر در بکارگیری صیغه بیش‌تر اوقات از اسلوب قرآن مستفیض شده است.
فَأَمْسَى سِرَاجًا مُسْتَنِيرًا وَهَادِيًا يَلُوحُ كَمَا لَاحَ الصَّقِيلُ الْمُهْنَدُ

- پس چراغی فروزان و هدایت کننده شد می‌درخشید، همانطور که شمشیر براق
هندی می‌درخشد

وَأَنْذَرْنَا نَارًا وَبَشَّرَ جَنَّةً وَعَلَّمَنَا الْإِسْلَامَ فَالَلَّةَ نَحْمَدُ

(حسان بن ثابت، ۲۰۱۰م: ۵۹)

- و آتشی را نذر کردیم و بهشتی را بشارت دادیم، و اسلام را تعلیم دادیم و خدا را
ستایش می‌کنیم

با تأمل در این دو بیت می‌یابیم که شاعر بعثت رسول را به چراغ تابان مانند کرده، که
آن‌ها رابه سوی راه مستقیم، روشنایی و نجات، راهنمایی می‌کند و از تاریکی‌ها به سوی
نور و نوعی تضاد بین انذار و بشارت برقرار کرده است، تصویر بشارت دهنده برای مؤمنین
و تصویر هشدار دهنده برای کافرین، شاعر ماده این ابیات را از این دو آیه گرفته است:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۚ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ۚ وَبَشِيرِ
الْمُؤْمِنِينَ بَأَنَّ لَهُم مِّنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا﴾ (احزاب/ ۴۵-۴۷)

«ای پیامبر! به راستی ما تو را شاهد [بر امت] و مژده‌رسان و بیم‌دهنده
فرستادیم. و تو را دعوت کننده به سوی خدا به فرمان او و چراغی فروزان
[برای هدایت جهانیان] قرار دادیم، و مؤمنان را مژده ده که برای آنان از
سوی خدا فضل بزرگی خواهد بود»

با اندیشه در ابیات فوق که تحت تأثیر قرآن سروده شده‌اند، موارد ذیل در ذهن
خواننده تداعی می‌شود:

۱- اشعار وی متوجه علوم نقلی است و حکایت از تلمیحات و اشارات به احادیث و
آیات قرآنی دارد.

۲- اندیشه شاعر تحت تأثیر قرآن شکل جمع و جهان بینی عمیق به خود گرفته که
موجبات اتحاد و همبستگی «واعتصموا بحبل الله جميعا» را به وجود می‌آورد، مضامین
شعری با استعانت از قرآن کریم متحد الشکل شده است.

۳- شعر از نظر پیامبر(ص) مردود نبوده است، بلکه شعر غیر اخلاقی و مغایر با اهداف اسلام را نمی‌پذیرفتند.

۴- مسئولیتی که در پیشبرد اهداف دین داشته، آگاهانه در راه عقیده برای رضای خدا شعر می‌سروده است.

۵- به دلیل اقتباسات قرآنی اشعار حسان هنوز با گذر زمان تازگی خود را از دست نداده، چنانچه در زمینه کمالات معنوی، بین جهان اسلام هنوز در نظر صاحب‌نظران و اهل فن حرفی برای گفتن دارد.

نتیجه بحث

الهامات و حمایت روح القدس از مضامین شعری حسان بن ثابت، موجب تغییر نگاه و جهان بینی عمیق شاعر شد. تصاویری که از افکار شاعر می‌گذشت سرچشمه و ماده آن‌ها از صور قرآنی و اسلامی است انعکاس تصاویر قرآنی باعث وحدت عمیق مضامین شعری شاعر شد که همان وحدت عقیده، ایمان و دین است و حرکت به سوی اهداف متعالی مثلاً شاعر در واژه آرایی من اول شخص مفرد را کنار بگذارد، و از ضمیر اول شخص جمع استفاده کند که هدف پنهان همبستگی و اتحاد را با خود به همراه دارد. امتیاز اصلی که اشعار او بعد از اسلام پیدا کرد، یکپارچگی و متحد‌الشکل شده بود، به سبب پیوند معانی منسجم و محکم و اسلوب قرآنی تصویری شگفت‌انگیز و جدید‌الشکل به خود گرفته بود، اشعار حسان، تصاویر قرآنی را در ذهن خواننده تداعی می‌کند، الهامات قرآنی باعث شد که هر بیت شاعر را تفسیر خاص باشد و هر خواننده‌ای برای درک و فهم دیوان وی باید آشنا به ایام و انساب و اخبار عرب، و مسلط بر مضامین قرآنی و مضمون احادیث باشد و همچنین یک دایرة المعارف مقابل‌اش باشد برای درک بهتر کلماتی مانند البعث، الفردوس، القیامه ... که هر کلمه تفسیری کامل را می‌طلبد. شاعر را می‌توان با توجه به تغییر نگاه و جهان بینی و کیاست‌اش در جهت افقی تصاویر تازه و بی‌بدیل در وقایع ایام و... پرچمدار ابداع تصاویر صادقانه دانست که از عمق وجودش آن اشعار را ترنم می‌کند؛ و از این طریق بر جهان اسلام و فراتر تأثیرگذار می‌باشد اگرچه

دیوان ایشان در گذر زمان دستخوش تغییراتی شده و ابیاتی از دیوان‌اش مفقود شده و لیکن امروزه به اشعار ایشان به عنوان یک سند معتبر تاریخی و ادبی توجه می‌شود.

کتابنامه

قرآن کریم.

ابن سعد، محمد. ١٩٠٤م، **الطبقات الكبرى**، ج ١، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: فرهنگ و اندیشه.

ابن عبد البر، یوسف بن عبدالله. ١٤١٢ق، **الاستیعاب**، ج ١، بیروت: دار الجیل.

ابن عساکر، علی بن حسن. ١٩٩٥-٢٠٠١م، **تاریخ مدینة دمشق**، ج ١٢، بیروت: چاپ علی شیری.

ابن قتیبه الدینوری، ابو محمد عبدالله بن مسلم. ١٩٦٧م، **الشعر والشعراء**، تحقیق أحمد محمد شاکر، الطبعة ٣، قاهره: بی نا.

ابن هشام، محمد عبدالملک المعافری. ١٩٧٢م، **السيرة النبوية**، السقا وآخرون، ج ١، القاهرة: مكتبة الكليات الأزهرية.

ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. ١٤١٥ق، **الاصابة في تمييز الصحابة**، ج ٢، بیروت: چاپ علی محمد بجای.

ابو الفرج الإصفهانی، علی بن الحسین. ١٩٢٧م، **الأغانی**، القاهرة: دار الكتب المصرية.

ابوالفرج الإصفهانی، علی بن حسین. ١٩٩٥م، **الأغانی**، الحاج محمد اغتدی ساسی، ج ٤، مصر: منشورات دار الفكر - دار ومكتبة الحياة.

الأمنی، عبدالحسین احمد. ١٣٨٧ق / ١٩٦٧م، **الغدیر**، ج ٢، الطبعة الثالثة، بیروت: دار الكتاب العربية.

آمدی، حسن بن بشر. ١٤٠٢ق / ١٩٨٢م، **المؤتلف والمختلف في اسماء الشعراء وكناهم وألقابهم وأنسابهم وبعض شعرهم**، ج ١، بیروت: بی نا.

بخاری، ابو عبدالله محمد بن اسماعیل. ٣١٢ق، **صحيح بخاری**، ج ٥، مصر: طبع بمطبعة الكبرى الأميرية ببولاق.

البرقوقي. ١٩٨٠م، **شرح ديوان حسان بن ثابت الأنصاري**، بیروت: دار الأندلس للطباعة والنشر.

بروکلمان، کارل. ١٩٧٤م، **تاریخ الأدب العربي**، ج ١، نقله إلى العربية عبدالحلیم نجار، قاهره: بی نا.

بیهقی، ابوبکر. ١٣٦١ش، **دلائل النبوة**، ج ١، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، ج اول، تهران: علمی فرهنگي.

جمعی، محمد بن سلام. ١٩٥٢م، **طبقات فحول الشعراء**، ج ١، قاهره: چاپ محمود محمد شاکر.

حسان بن ثابت. ١٤٣١ق / ٢٠١٠م، **الديوان**، تحقیق محمد نعیم بربر، ط ١، المكتبة العصرية: صیدا- بیروت.

حسان بن ثابت. ١٩٧٤م، **الديوان**، دکتر سید حنفی حسنین، القاهرة: دار المعارف- الهيئة المصرية العامة للكتاب.

- الخطیب البغدادی، ابوبکر احمد بن علی. ١٣٤٩ق / ١٩٣١م، **تاریخ بغداد**، ج ١، الطبعة الأولى، القاهرة: بی نا.
- ذهبی، شمس الدین. ١٤١٣ق، **تاریخ الاسلام**، ج ٤، چ دوم، بیروت: دار الكتاب العربی.
- الزرنندی الحنفی، جمال الدین محمد بن یوسف. ١٣٧٧ق، ١٩٥٨م، **نظم درر السمطین فی فضائل المصطفی والمرتضی والبتول والسبئین**، الطبعة الأولى، مطبعة القضاء بالنجف.
- سلیمان، محمد سلیمان. ٢٠١٥م، **النص الشعری بین التأثير والتأثر**، ط ١، الاسکندریه: دار الوفاء للطباعة والنشر.
- شُرَّاب، محمد محمدحسن. ٢٠٠٧م، **حسان بن ثابت، شاعر الرسول**، الطبعة الأولى، سوریه: نشر وتوزیع دار النوادر.
- شهرآشوب السروی المازندرانی، ابی جعفر رشیدالدین محمد بن علی. بی تا، **مناقب آل ابی طالب**، الجزء الثانی، قم: انتشارات علامه.
- صدر، احمد و دیگران. ١٣٧٥ش، **دایرة المعارف تشیع**، ج ٦، چ چهارم، تهران: نشر محبی.
- ضیف، شوقی. ١٩٦٣م، **تاریخ الأدب العربی العصر الإسلامی**، ط ٧، القاهرة: دار المعارف.
- ضیف، شوقی. ١٩٧٢م، **تاریخ الأدب العربی**، ج ٢، قاهره: دار المعارف.
- الطبری، احمد بن عبدالوهاب. ١٣٨٧ق / ١٩٦٧م، **ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی**، دار الكتب العراقية عن نسخة دار الكتب المصرية.
- الکنجی الشافعی، صدر الحفاظ. بی تا، **الکفاية فی مناقب علی(ع)**، طبع النجف: بی نا.
- کوفی، ابن اعثم. ١٣٧٢ش، **الفتوح**، ترجمه مستوفی هروی، تهران: آموزش و انقلاب اسلامی.
- مفید، محمد بن محمد. ١٣٧٦ش، **الارشاد**، ج ١، قم: مکتبة بصیرتی.
- النسائی، عبدالرحمن احمد بن شعیب. ١٣٠٣ق / ١٨٨٦م، **الخصائص فی مناقب علی بن ابی طالب**، طبع فی کلکته: بی نا.

The Effect of Quran on Hassan Ibn Thabit's Poetries

Mahmoud Saboori: PhD Candidate, Arabic Language & Literature

Seyyed Mohammad Baqer Hosseini: Faculty of Arabic Language & Literature, Islamic Azad University, Kaashmar Branch

Mohammad Jafari: Faculty of Arabic Language & Literature, Islamic Azad University, Kaashmar Branch

Abstract

Hassan Ibn Thabit Ibn Al Monzer – Prophet's poet – shone brightly on the darkness of Arabic literature. This research attempts to study the effects of Verses of Quran on the poems of *Hassan Ibn Thabet*, and has been done according to the arrangement of the Quranic Chapters. It should be acknowledged that the poet's eloquence transcends the realm of the senses; images consummate numerous symbols under Holy Spirit's shadow and expands all the basis of his thoughts and opinions on the world influentially.

Keywords: Holy Quran, Prophet's poet, Quranic Chapters, Hassan Ibn Thabit.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی